

Lek och empowerment

De alternativa rummens roll i sociala rörelser

Carl Cassegård

Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Play and Empowerment – The Role of Alternative Spaces in Social Movements

The article examines the role played by alternative space in social movements and argues that it plays a crucial role in counter-acting feelings of powerlessness and facilitating the empowerment of subaltern groups. Alternative space is defined – using Benjamin's notions of shock, nature and history – as constituted by forms of interaction in which society is made to appear as history. To facilitate empowerment, alternative space must, firstly, provide a place for subaltern groups in which they are no longer subordinated; secondly, instill hope that social change is possible and encourage such change; and, thirdly, expand or consolidate alternative space itself. These tasks can easily enter into conflict with each other, since they sometimes appear to require alternative space to adopt more "abstract" forms of interaction in which aspects of the social situation are bracketed and sometimes more "concrete" ones in which such aspects are again given attention. In order to study how movements may relate to this difficulty, the article looks at three contemporary Japanese social movements with NAM, New Start / New Start Kansai and the General Freeter Union as central organizations. Only the third successfully combines the three tasks, in large measure through its skillful use of the play-element.

Keywords: alternative space, social movement, empowerment, play

När sociologin behandlat frågan om vilka upplevelser som kännetecknar det moderna samhället har den ofta utgått från individens upplevelse av sin maktlöshet och oförmåga att göra sin vilja gällande i förhållande till det övermäktiga samhällsmaskineriet – ett maskineri i jämförelse med vilket individen lätt, som Simmel skriver, framstår som en "negligerbar kvantitet".¹ Intressanta frågor att ställa sig är i vilka sammanhang individer idag upplever sig ha makt att påverka sin omgivning och vad för slags omgivningar det då gäller. Sådana frågor gör artikeln inga anspråk på att besvara; däremot

1 Jag tackar alla som ställt upp på intervjuer eller bidragit med kommentarer till de tankegångar jag utvecklar här, framför allt Hamanishi Eiji, Itô Kimio, Matsuda Motoji och Sakai Takashi, samt deltagarna vid NAJS:s (Nordic Association for the Study of Contemporary Japanese Society) workshop i Stockholm 2006 och Slow Works internationella forum i Tonda 2007. Jag tackar också SSAPS (Swedish School for Advanced Asia Pacific Studies) och JSPS (Japan Society for the Promotion of Science) för projektbidrag som möjliggjort en rad Japanvister under åren 2005–2010 och Kyoto universitetet som tagit emot mig som gästforskare.

mot anger de ett perspektiv med utgångspunkt i vilket jag ska försöka skissa de utmärkande dragen i vad jag kallar "alternativa rum". Med detta menar jag inte i första hand fysiska platser, även om de ofta lokaliserar till exempel i salonger, kaféer, vissa former av studiecirkel och musik- eller konstscener. Alternativa rum är i första hand socialt definierade. Som jag ska visa blir de "alternativa" i den mån de möjliggör en viss typ av interaktion och en viss typ av förnimmelse av samhället som produceras och upprätthålls i denna interaktion. Det är denna förnimmelse som gör att de kan framstå som "alternativ" till två andra samhällsarenor – å ena sidan de interaktionssammanhang som jag efter Benjamin kallar "chockens värld" och å andra sidan privatsfären.

Artikelns fokus ligger på den sociala rörelsen som ett alternativt rum.² Jag kommer att hävda att de alternativa rum som under vissa betingelser kan uppstå i sociala rörelser kan spela en minst lika viktig roll för att motverka människors känsla av maktlöshet som de protester och manifestationer som utgör den för utomstående mest synliga aspekten av rörelsers aktiviteter. Mitt intresse för alternativa rum ska ses mot bakgrund av min forskning kring den återhämtning av sociala rörelser som skett i Japan sedan åren kring millennieskiftet. En tydlig trend bland många av dessa rörelser är att de vänder sig till olika grupper som uppfattar sig som marginaliserade eller uteslutna från många av samhällets huvudarenor, grupper som jag kommer att kalla *subalterna* och till vilka jag ska återkomma under artikelns gång. Bland dessa grupper finner man människor som dragit sig ur skolan (*futôkô*), arbetsmarknaden (*nîto* eller NEET, "Not in Employment, Education, or Training") eller socialt umgänge överhuvudtaget (*hikikomori*).³ På gränsen till marginalisering befinner sig även den stora och ökande grupp icke-reguljära arbetare och arbetslösa som i brist på sociala skyddsnet lever ett prekärt liv nära eller under fattigdomsgränsen och i många fall blir hemlösa. Kännetecknande för många nyare sociala rörelser i dagens Japan är den centrala betydelse de lägger vid sådana subalterna gruppers problem. Medan det sätt som dessa grupper drabbats av 1990-talets långvariga ekonomiska lågkonjunktur och påföljande reformer och avregleringar är relativt väldokumenterat (se t.ex Genda 2005a) återstår mycket forskning att göra kring hur sociala rörelser tagit sig an dessa grupper och i hur hög grad de kunnat bidra till deras empowerment, dvs till att stärka deras självförtroende som politiska aktörer.⁴

2 Jag använder här begreppet "sociala rörelser" i medvetet vid bemärkelse som kollektiva strömningar som strävar att etablera nya sätt att leva och därvid ofta förser samhället med nya idéer, identiteter eller ideal (jmf Eyerman & Jamison 1991:4). Sociala rörelser ska inte förväxlas med organisationer: en rörelse utgörs ofta av ett flertal organisationer som delar en idé om vilka problem och mål som är centrala (della Porta & Diani 1999:17). Inte heller begreppet "nätverk" är liktydigt med social rörelse, eftersom de grupper som ingår i ett nätverk inte nödvändigtvis inriktar sig mot samma problem. Begreppet och fenomenet social rörelse belyses i en rad nya avhandlingar: Boström (2001), Ring (2007), Schmitz (2007), Thörn (1997), Wennerhag (2008).

3 För termerna NEET och *hikikomori*, se ordlistan i slutet av artikeln.

4 Jag använder ordet *empowerment* i dess engelska form i brist på god svensk motsvarighet. Med termen menar jag stärkandet av en grupps självförtroende som politisk aktör, dvs dess tro på sin förmåga att förändra samhället. Forskning kring sociala rörelser i Japan har ofta →

Artikeln övergripande syfte är teoretiskt. Jag försöker visa hur alternativa rum kan underlätta för sociala rörelser att motverka människors känsla av maktlöshet i förhållande till samhället. För att alternativa rum ska kunna spela denna roll hävdar jag att de måste lösa tre uppgifter som lätt kan hamna i konflikt med varandra, nämligen öppna upp för subalternas grupper deltagande, finna mekanismer för att vidmakthålla och förstärka sig själva samt få deltagare att försöka förändra även samhället. Jag kommer också att argumentera för att en fruktbar infallsvinkel på sociala rörelser är att undersöka hur de förhåller sig till dessa uppgifter, något jag kommer att illustrera genom att diskutera sociala rörelser i dagens Japan.

Skilda upplevelser av samhället

Jag inledde med att påstå att alternativa rum kännetecknas av ett särskilt sätt att förnimma det omgivande samhället. Detta påstående ska jag klargöra genom tre begrepp hos Walter Benjamin – chock, natur och historia – som gör det möjligt att på ett koncist sätt karaktärisera dessa rum och avgränsa dem mot andra samhällsarenor.⁵

Ett viktigt kännetecken hos många av modernitetens arenor är att dess deltagare ofta drabbas av bakslag som gör dem smärtsamt medvetna om maktlöshet. Ett sätt att förstå upplevelsen av maktlöshet är genom vad Benjamin kallar naturhistoria. ”Natur” är vad människor uppfattar som givet och ödesbestämt i sin omgivning, medan ”historia” är vad de uppfattar som skapat och föränderligt genom sitt handlande (Benjamin 1985). Benjamins poäng är att varken natur eller historia är statiska företeelser, utan tenderar att övergå i varandra. Ju mer i omgivningen som människor uppfattar som möjligt att ändra, desto mer framstår denna som historisk. I sällsynta revolutionära ögonblick kan människor tycka sig möta en omgivning som överallt ger vika och låter sig omskapas. Omvänt betyder historiens tillbakadragande från olika områden att människor inte längre ser sig som upphovsmän till förändringarna eller tror sig oförmögna att påverka dem.

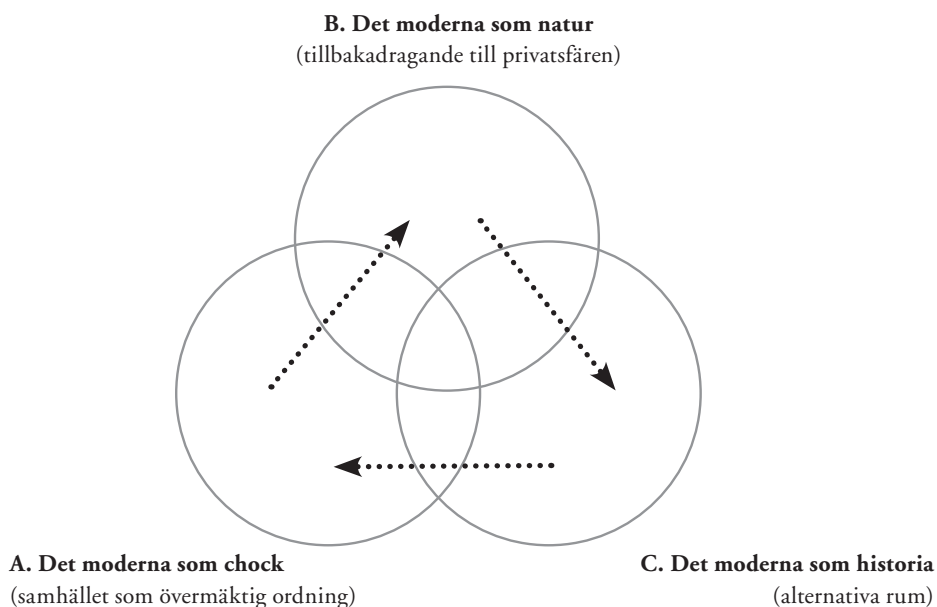
Tanken på historien är hos Benjamin till stor del en ideal- eller motbild till den faktiska verklighet han levde i. Se till exempel på termer som ”porositet” och ”lek”, som han beskriver i termer av omgivningar eller relationer som ger möjlighet till improvisation och kännetecknas av ett ömsesidigt utbyte, en balans mellan inre och yttre, som bara flyktigt kan realiseras i människans umgänge med teknologin eller i vissa miljöer. Det framhålls ofta att han ställer dessa termer i motsatsställning till ”auran”, det sken av något unikt och upphöjt som han också associerar med det ahistoriska och mytiska (t.ex Caygill 1998:115–132). De står emellertid också i motsatsställning till den moderna kapitalismen i hans samtid vars kännetecknande drag han sammanfattar i sin berömda formel om aurans upplösning i chockupplevelsen. Chocken skulle

→ endast perifert berört kopplingen till subalternas grupper eller fokuserat enbart på en viss form av subalternitet, som unga hemlösa (t.ex Ikuta 2007, Mōri 2005a, Hayashi & McKnight 2005). Ett användbart översiktsverk är Mōri (2009).

5 En utförligare diskussion av dessa begrepp ges i Cassegård (2002).

kunna beskrivas som den smärta man känner när man förlorar tron på historiens möjlighet. Medan dagens moderna samhälle för Benjamin domineras av chockupplevelsen, fungerar leken och porositeten som utopiskt laddade tecken för en annan, kontrafaktisk modernitet där chocken sjunkit undan och historien återigen blivit möjlig. Precis som dagens chockerande modernitet vore en sådan värld obeständig, tvetydig och full av överraskningar, men till skillnad från chockens värld skulle den aldrig vara övermäktig eller frånta människor möjligheten att agera tillbaka (Benjamin 1997, 1999; Benjamin & Lacis 1972).

I likhet med Benjamin menar jag att det moderna samhället i stor utsträckning kan ses just som en chockens värld i vilken människors försök att påverka frustreras och lider nederlag. Dessa bakslag behöver inte vara knutna till några bestämda institutioner. Det kan handla om ekonomin eller den politiska offentligheten, men också om familjen, skolan eller umgängeslivet. Det avgörande är att de på ett chockartat sätt konfronterar människor med en känsla av maktlöshet eller misslyckande. Trots sin tes om chockupplevelsen som det pris som måste betalas för det moderna ser Benjamin emellertid inte denna som nödvändigtvis förhärskande på alla samhällsområden. Figur 1 visar tre olika fält för upplevelser av samhället som hans tänkande vidrör och som kan urskiljas även i dagens samhällen, om än i förändrad form. Bortsett från chockens fält (A) menar jag att man också kan tala om ett fält för tillbakadragandet (B) och ett för formerandet av alternativ (C).

Figur 1: Teoretisk modell för upplevelser av samhället. A, B och C betecknar skilda fält av upplevelser och a, b och c betecknar rörelser mellan dessa fält

Vid sidan av modernitetens chockerande arenor urskiljer Benjamin till att börja med den privatsfär som i det moderna börjar fungera som en "skyddad ö" eller tillflyktsort undan chockerna. Här hoppas människor att samhället ska lämna dem i fred och i gengäld ger de upp försöken att ingripa i samhället utanför. De upplever sig måhända som förändringens subjekt inom denna sfär, men det kringliggande samhället som sådant framstår inte längre som historia, utan som en naturgiven bakgrund. I hemmet, skriver Benjamin, är världen utanför bara närvarande i form av samlingar och paraphernalia som lösryckts ur sina sammanhang och antagit formen av en *nature morte*, ett stilleben (Benjamin 1997:167ff; 1999:212–227).

Ibland kan samhällets sken av natur bli mer eller mindre permanent. Det är denna upplevelse av samhället som natur jag vill beteckna med fält B. Utmärkande är att den har sin grund i tillbakadragandet ("a" i figuren) hos dem som givit upp hoppet om att kunna förverkliga sina mål i A. Tillbakadragandet kan ta sig formen av en utbredd vändning bort från det politiska, något som skedde på många håll efter nederlaget för 1960- och 70-talets radikala protesterörelser. Det kan också ta sig formen, som i dagens Japan, av ett tillbakadragande av människor från skola, arbetsliv eller social samvaro. I takt med den tilltagande processen av individualisering och reglering av privatsfären står det klart att sökandet efter en fredad privatsfär kan medföra mer radikala och långvariga former av isolering än de Benjamin föreställde sig. De japanska grupper jag nämnt drar sig ur skolan, arbetsplatsen eller det sociala livet eftersom de uppfattar dem som naturliga ordningar i Benjamins mening mot vilka de är maktlösa.

Pendlingen mellan chockartade nederlag och resignationen inför en natur som människor inte längre hoppas kunna påverka är utmärkande för Benjamins syn på det moderna. Människor skulle i så fall stå inför ett val: att delta i samhället som subjekt men lida nederlag, eller dra sig tillbaka till de begränsade enklaver som de har makt att påverka och omgestalta. Varken det ena eller det andra ger utrymme för att betrakta samhället som historia. Men Benjamin ser dock möjligheten till historiens uppvaknande, till att vi åter kan komma att uppleva samhället som historia, dvs fält C. Precis som artificiella företeelser – t.ex en ruin i ett landskap – kan uppfattas som naturliga, kan historiska spår ofta skönjas i det som stelnat till natur. Denna dialektik ligger till grund för hans avvaktande strategi att förbereda historiens pånyttfödelse genom att "taktilt" söka sig fram i och vänja sig vid den moderna storstaden och modern teknologi.

Historien är dock inte enbart en motbild eller dröm, utan tar sig också form i specifika typer av interaktioner som jag kallar "alternativa rum". Även om Benjamin själv knappast ägnade någon uppmärksamhet åt dessa rum menar jag att det är här man tydligast kan se nya historiska förhållningssätt till samhället ta form. När sociala rörelser upprättar "alternativa kaféer", salonger, musikscener, studiecirkel eller "free spaces" är det ofta i en medveten strävan att skapa rum där känslan av historia återuppväcks och skenet av samhällelig övermakt faller bort. De skiljer sig därför från fält A genom att chocken inte är förhärskande. Dess interaktionsformer lyfts ofta fram som en modell för samhället i stort. De skiljer sig därför också från fält B genom att man där håller hoppet om en samhällsförändring, och därmed historien, vid liv.

Rummens tre uppgifter

För att alternativa rum ska kunna åstadkomma en befrielse från känslan av maktlöshet kan man tänka sig att de måste lösa tre uppgifter. Den första uppgiften är att tillhandahålla en plats där underordnade grupper inte längre är underordnade och där de första stegen till deras empowerment kan tas ("b" i figuren). De måste med andra ord kunna erbjuda alternativ inte bara till mainstream-samhällets ordning utan också till det privata livets isolering, en social värld där möjligheten till ett stärkande av människors tillförsikt som politiska aktörer öppnar sig.

Den andra uppgiften är förstärkningen och utvidgningen av de alternativa rummen själva. Här kan det exempelvis handla om att etablera icke-kapitalistiska utbyttesmekanismer, experimentera med icke-hierarkiska organisationer eller sammanlänka alternativa rum till ett växande nätverk. Särskilt betydelsefullt är upprättandet av "alternativa offentligheter". I takt med att mainstream-samhällets offentlighet allt mer uppfattas som en arena i vilken människors möjligheter till deltagande är strikt begränsade, blir det lättare att framställa de alternativa rummen som en ny offentlighet öppen för alla berörda, inklusive subalterner – som rum där kommunikation, handlande och en återhämtning för politiska åtaganden återigen upplevs som möjliga (Môri 2005b).

Att lösa dessa två uppgifter påverkar i sig inte nödvändigtvis människors upplevda maktlöshet i förhållande till det kringliggande samhället. Den tredje uppgiften är därför att göra så att människor verkligen upplever att de konfronterar den rådande ordningen i samhället och verkar för samhällsförändring ("c" i figuren). Den funktion som ofta ses som sociala rörelser centrala aktivitet är just protesten, det offentliga iscensättandet av en konflikt med syfte att åstadkomma en samhällsförändring. Det förtjänar att betonas att denna funktion ofta är central även för rörelser som lägger huvudvikten vid skapandet av alternativa rum utanför den sociala ordningens huvudfåra, eftersom deras kamp för att upprätthålla sådana rum ofta för med sig en konfliktfylld relation till myndigheterna (Môri 2005a).

Dessa tre uppgifter måste lösas för att rörelser ska kunna fungera som alternativa rum och därmed bidra till empowerment. Det bör understrykas att det inte nödvändigtvis är enstaka grupper eller rörelser, utan snarare de nätverk i vilka de alternativa rummen ingår som ställs inför dessa uppgifter. Om rörelsen ingår i ett nätverk, så att deltagare har möjlighet att delta i flera sammanhang, kan ett rum delegera en eller flera uppgifter till ett annat. Ett "alternativt" kafé kan till exempel startas med ambitionen att tillhandahålla en plats där återhämtningen till ett socialt liv för vissa typer av subalterner underlättas – genom interaktionen på kaféet eller genom att arbetsplatser skapas åt dem. Samtidigt kan kaféet ingå i ett försök att bygga ut eller konsolidera en viss livsföring eller en alternativ ekonomi tillsammans med en rad andra organisationer eller grupper av aktivister eller artister, vars aktiviteter i sin tur ger upphov till andra former av alternativa rum. En möjlighet ges därför för deltagare i ett rum att färdas genom nätverket till andra rum, för att på så vis själv styra graden av sitt engagemang. De nätverk som rörelser skapar fungerar därför inte bara som "tillflyktsor-

ter” för subalternerna grupper, utan också som ”stigar” för dem att flexibelt prova ut för att finna aktiviteter som passar deras nuvarande behov.

Abstraktion och konkretion

Jag har framhållit att alternativa rum inte bara är platser för politisk aktivism. De är också platser där människor samlas för att gemensamt tänka igenom och diskutera omvärlden, eller för att helt enkelt umgås, tillbringa tid och ”leva sitt liv” tillsammans.⁶ Ett karaktärsdrag hos alternativa rum är alltså att de strävar åt två håll, både mot att närma sig det kringliggande samhället och att distansera sig från det. Mellan dessa två funktioner kan ett spänningstillstånd inträda. Ett återkommande problem är att skapa interaktionsformer som samtidigt är *abstrakta* och *konkreta*. Med abstraktion menar jag den process genom vilken man systematiskt bortser från en eller flera aspekter av den givna sociala verkligheten, medan konkretion däremot står för den process genom vilka sådana aspekter uppmärksammas och tillåts styra interaktionen.

Abstraktion kan ske på många olika sätt. Ett sätt illustreras av Simmel (1997) i det han kallar sällskapligheten i borgerliga salonger. Som bekant påpekar han att skenet av lustfylld lätthet i dessa salonger skapas genom en form av abstraktion eller inomparentessättande av den sociala verkligheten. Interaktionen liknar en lek där deltagarna ges utrymme att interagera för interaktionens egen skull och bortse från de materiella intressen och personliga problem som tynger ner dem till vardags. Sådan interaktion har enligt Simmel en ”demokratisk” karaktär eftersom alla deltagare, åtminstone inom vissa gränser, förväntas bete sig som om de vore jämlika och låtsas som om de inte vore bundna av den rådande sociala ordningen. På så vis skapas en omgivning som inte längre ger intryck av att vara övermäktig eller som inger individer känslan av att vara maktlösa eller ”negligerbara”. Skapad som den är genom abstraktion från det kringliggande samhället är dock denna ”demokrati” samtidigt en illusion som lätt faller i bitar när vad som uppfattas som samhällets yttre realiteter gör sig påminda.⁷

Simmels diskussion visar några saker: Abstrakta interaktionsformer behöver inte upplevas som fattiga på innehåll utan tvärtom upplevs de ofta som upplivande och stimulerande. De uppstår genom ett fjärmande från det kringliggande samhället och de har en utjämnande effekt i bemärkelsen att de skapar ett sken av jämlikhet. Dessa kännetecken finns också i andra abstrakta arenor, något som kan illustreras genom historikern Amino Yoshihikos diskussion kring det i japansk medeltid centrala begreppet *muen* (”icke-relation”, eller avskärandet av sekulära band). Begreppet står för en kvalitet hos platser – ofta sådana som betraktades som heliga – där det kring-

6 Rummen fungerar inte bara som ”baser” för agitatoriska aktiviteter, utan också – som Melucci (1991:72f) påpekar angående sociala rörelser – som ”laboratorier” där alternativa livsstilar prövas ut.

7 Bräckligheten i detta ”demokratiska sken” påpekas av Simmel själv, men den som utförligast utforskat den är förstuds Goffman (2000).

liggande samhällets normer och hierarkier sattes ur spel. Exempelvis kunde människor som nådde vissa buddhistiska tempel befrias från sina äktenskap eller skulder, och åt grupper med låg social status erbjöds en fristad. Att komma fram till ett sådant tempel medförde bokstavligen ett befriande från de band som definierade ens position i samhället utanför. Denna radikala abstraktion möjliggjordes av en strikt gränsdragning gentemot detta samhälle, och utmynnade inte i tomhet utan tvärtom i en intensiv närvaro – det var således ”inför Buddha” eller inför det heliga som profan status utplånades (Amino 1996).

Både Simmels salonger och Aminos tempel visar att abstraktion i viss utsträckning kan skapa tillflyktsorter åt det kringliggande samhällets förlorare och utslagna. Båda fungerar ansatsvis som alternativa rum, även om de skiljer sig från sådana eftersom de vanligtvis inte försöker utsträcka sina principer till andra samhällsarenor. Detta innebär också att det finns gränser för hur långt de kan bidra till empowerment. Detta är tydligt i salongerna. Som Simmel påpekar är det sociala livets ”realiteter” aldrig helt bortglömda ens där, något som gör att skenet av jämlikhet blir omöjligt att upprätthålla om skillnaden i status är alltför stor. Trots detta förkastar han inte salongerna som bedrägliga, eftersom sällskaplighetens värde ligger i att utgöra en motpol till det omgivande samhället vars ordningar överväldigar individen.

Uppenbarligen kräver motverkandet av maktlöshetskänslan någon form av engagemang i det kringliggande samhället, och detta engagemang gör att de aspekter som tidigare satts ”inom parentes” återigen uppmärksammas. Det innebär en vändning mot det konkreta. Detta kan ske genom att man gemensamt problematiserar den marginalisering och utslagning som man genomlevt men det kan också ske genom någon form av deltagande i den vidare offentligheten. Simmels och Aminos exempel är värdefulla bland annat för att de visar att en avgörande impuls till sådana vändningar kan uppstå just ur en föregående abstraktionsprocess. Amino visar att *muen* inte bara inspirerade den japanska senmedeltidens utopiska föreställningar om frihet, fred och jämlikhet utan också uppror och folkliga federationer (*ikki*). På samma sätt var diskussionerna i borgerskapets salonger och kaféer i Europa en källa till revolutionära impulser. Som Habermas påpekar kan en avgörande faktor ha varit själva formen för dessa diskussioner, i vilka samtalsdeltagare förväntades bete sig som om de vore jämställda – en form som fanns redan i de ”litterära offentligheterna” som föregick de uttalat ”politiska offentligheterna” (Habermas 1984).

Samtidigt är vändningen mot ökad konkretion en riskabel process. Om den sker förhastat kan det leda till att människor som sökt sig till abstrakta arenor undan upplevelsen av marginalisering stöts bort. Diskussioner kan vara betungande om de återuppväcker smärtsamma minnen eller om diskussionsformen i sin tur ger upphov till nya hierarkier och uteslutanden. Detta inslag av ”tyngd” kan infinna sig även i aktiviteter som till synes är lekfulla, som gatufester eller fria konserter. Att själva uppvisa ett alternativt liv gör att deltagarna än en måste gång blotta sig för den blick från utomstående och från det kringliggande samhället som tidigare kunnat abstraheras bort.

Om abstraktion är nödvändig för att skapa rum där subalternen kan delta på jämställd fot med andra, tycks konkretion lika nödvändig för att åstadkomma föränd-

ringar i samhället. Svårigheten består i förena abstraktion och konkretion. En rörelse som enbart betonar aktivism och konfrontation riskerar att alienera subalternerna, medan en rörelse som nöjer sig med en abstrakt arena sannolikt aldrig helt kan råda bot på de subalternas känsla av maktlöshet.

Frågan hur en harmonisk växling mellan abstraktion och konkretion kan uppstå har sällan blivit belyst i tidigare forskning.⁸ För rörelser kan det framstå som en utväg att prioritera den ena eller den andra av de alternativa rummens tre uppgifter. Som nämnts finns det inget krav att alla uppgifterna måste lösas i ett och samma rum eller av en och samma rörelse. Att en rörelse specialiserar sig på en viss uppgift behöver inte medföra problem om den samtidigt byggt upp ett tillräckligt omfattande nät av förbindelselänkar till andra rum eller rörelser. Existensen av nätverk betyder emellertid inte att svårigheten försvinner. Istället blir det nätverket som måste lösa de tre uppgifterna. Om alltför mycket kraft läggs på uppgiften att tillhandahålla en abstrakt plats för att underlätta människors återhämtning riskerar anspråket på att kunna driva fram sociala förändringar att hamna i bakgrunden. Om istället uppgiften att konfrontera samhället överbetonas kan deltagandet för icke-aktivister försvåras. Om till slut all kraft läggs vid uppgiften att konsolidera de alternativa rummen själva finns risken att relationerna till såväl offentliga arenor som subalternier förtvinar.

För att illustrera hur rörelser eller nätverk av rörelser kan förhålla sig till denna svårighet, ska jag ta upp nutida japanska rörelser, som på olika sätt tar sig an subalternerna gruppers problem. Diskussionen kring dessa rörelser ska inte förstås som empirisk grund för de teoretiska reflexioner som utgör artikelns huvudsakliga innehåll. Snarare ska empirin förstås som ett bollplank som bidrar till att vidareutveckla de teoretiska reflektionerna och ge en antydan om dessas användbarhet för att förstå faktiska företeelser.

Den kortlivade rörelsen NAM

NAM (New Associationist Movement) var en rörelse för ”motståndet mot kapital, nation och stat” som grundades år 2000 av en av Japans mest välkända intellektuella, Karatani Kôjin, och som därpå snabbt etablerade en rad lokala avdelningar över Japan. Men bara tre år senare upplöstes rörelsen.⁹ Karatanis uttalade ambition med NAM var att förnya proteströrelsernas organisation och metoder. I synnerhet

8 Haine påpekar i sin studie av den ”proletära offentlighet” som uppstod i 1800-talets arbetarkaféer i Paris att dessa fungerade på tre sätt – som scen, tillflyktsort och inkubator för revolver och Frazer urskiljer på liknande sätt två funktioner hos vad hon kallar ”subalternerna mot-offentligheter”, dels som ”rum för reträtt och omgruppering” för dem som dragit sig tillbaka från den förhärskande borgerliga offentligheten, dels som ”träningsplatser och baser” för agitatiska aktiviteter med syfte att återvända till och bredda den förhärskande offentligheten (Haine 1996:234ff, Frazer 1992:124). Varken Haine eller Frazer problematiserar emellertid spänningen mellan dessa olika funktioner eller hur växlingen mellan dem kan ske.

9 NAM beskrivs utförligare i Cassegård (2007, 2008). För rörelsens program och teori, se Karatani (2000, 2003).

tog han avstånd från de våldsamma upplopp och gatustrider som kännetecknade såväl de klassiska borgerliga revolutionerna som 1960-talets studentoroligheter. Istället menade han att det gäller att bryta sig ur den sterila cykel av ”romantiska” protester och nederlag som hittills karaktäriserat Japans sociala rörelser, och därför kritiserade han också den nostalgiska längtan efter ett nytt ”1968” som han menade finns bland politiska aktivister idag (Karatani 2005).

Effektivt motstånd består enligt Karatani inte i att revoltera mot eller konfrontera systemet, utan i att överge det och bygga alternativ. Från början lanserades NAM som fröet till ett framtida samhälle som gradvis skulle ersätta det rådande kapitalistiska systemet. I synnerhet hoppades han på den fredliga tillväxten av icke-kapitalistiska ekonomier, som samtidigt skulle fungera som säkerhetsnät för aktivister och marginaliserade grupper. Målet att bidra till en samhällsförändring fanns alltså i NAM, men denna förändring ansågs aldrig kräva någon direkt konfrontation med det kringliggande samhället. Istället prioriterades själva utbyggnaden av arenor för ett alternativt liv.

NAM vände sig också till subalternna grupper. Detta visade sig i projektet att sätta upp en alternativ skola.¹⁰ Det visade det sig också i själva associationsformen, som var tänkt att fungera just som en abstrakt arena modellerad på vad Karatani kallar ”transkritiska rum” (Karatani 2003). Sådana rum kännetecknas enligt Karatani av att de alltid befinner sig mellan eller utanför existerande gemenskaper, och därför aldrig blir slutna eller bundna till en enda normuppsättning. Fördelen med sådana system är att de är ”opersonliga” och liksom kapitalistiska marknader tillåter interaktion mellan fullständiga främlingar. Människor får gärna delta av själviska intressen, eftersom det ”inre” motivet för deltagandet inte har någon betydelse. Denna opersonlighet och öppenhet skiljde den alternativa ekonomi som NAM utvecklade genom sitt s.k. Q-projekt – ett LETS (Local Economic Trading System) med en internet-baserad valuta kallad Q¹¹ – från småskaliga gåvoekonomier i vilka främlingar är uteslutna. En sådan abstrakt arena hoppades han skulle underlätta deltagandet för grupper som desillusionerats av existerande former av politiskt aktivism. I motsats till de flesta sociala rörelser utformades NAM som en rörelse som skulle kunna vara effektiv utan bäras upp av någon gemensam identitet bland dess deltagare. Själva det faktum att allt fler människor deltog i nya interaktionsformer eller ekonomier skulle räcka för att förändra samhället. Karatani liknar detta vid en ”brain-drain”: ”När begåvade människor börjar strömma in i icke-kapitalistiska produktionssätt står kapitalet inför problem” (Karatani & Murakami 2001:77).

Den alternativa skolan gavs dock aldrig lika hög prioritet som det för NAM mer centrala Q-projektet. Ambitionen att vända sig till subaltern motverkades också av NAM's medvetna elitistiska profilering. När NAM grundades vände sig Karatani

10 New School i Osaka var en volontärdriven skola för skolvägrare som precis hann starta innan NAM upplöstes. Se Yamazumi (2001).

11 Q-projektet startade 2001 och överlever idag under namnet LETS-Q (<http://www.q-project.org/>). För termen LETS, se ordlistan i slutet av artikeln.

framför allt till akademiker, intellektuella, artister och konstnärer, medan politiska aktivister däremot undveks. NAM, hävdade han, var ett "universitet" som skulle bli en alternativ plattform för utbildning och träning av intellektuella. Resultatet verkar ha varit blandat: även om vissa medlemmar talar uppskattande om de möten och kontakter diskussionerna medförde kom NAM snart att kritiseras för att vara toppstyrt och diskussionerna långt ifrån fria.¹²

Under sin korta livslängd lade NAM störst energi vid utvecklandet av det alternativa rummet självt, och i synnerhet en alternativ ekonomi. Däremot lades förhållandevis liten vikt vid marginaliserade gruppers deltagande och ingen alls vid konfrontationer eller protester. Som en följd av det senare tycktes NAM ha förlorat något av den attraktion som protesterörelser kan utöva. Så försvarade Suga Hidemi 1960-talets gatuprotester mot Karatanis kritik genom att hänvisa till den känsla av "kul" och mänsklig kontakt de medförde, och ifrågasatte livskraften hos rörelser utan sådana element (Karatani & Suga 2005:204f). Samtidigt isolerade sig NAM från andra rörelser och tenderade att bli en sluten organisation vars relationer till såväl den vidare offentligheten som subalternerna var svaga.¹³

Hur hanterade NAM balansen mellan abstraktion och konkretion? Mycket möda lades ner på att skapa abstrakta former av interaktion i vilka det "personliga" var överflödigt. Denna abstraktion tycks emellertid aldrig ha karaktäriserats av den lekfullhet eller "interaktion för dess egen skull" som Simmel beskriver; snarare handlade det om att underordna interaktionen ett övergripande mål som redan fastställts av Karatani i rörelsens principer, nämligen att skapa utrymme för ett liv bortom "kapital, stat och nation".¹⁴

NAM existerade i mindre än tre år, även om vissa av dess projekt idag lever kvar som självständiga organisationer. Medlemsantalet blev aldrig stort och när Q-projektet stötte på svårigheter utlöstes interna konflikter som ledde till organisationens upplösning.¹⁵

12 För kritik mot NAM:s elitism, se Ueno & Lovink (2004). Elitismen kritiseras även av f.d. NAM-medlemmar (t.ex "S", intervju 2007-07-10) och tas självkritiskt upp av Karatani själv (intervju 2005-06-23). I artikeln är intervjupersoner genomgående anonyma, utom när det rör sig om i offentligheten välkända ledare som uttalar sig i egenskap av representanter för en organisation.

13 Av princip avböjde NAM samarbete med andra organisationer, med hänvisning till att nätverk inte skulle byggas av organisationer utan individer. Denna attityd hårdnade efterhand, med följd att NAM bröt den kontakt som etablerats med flera organisationer, som Associé 21 (en grupp samhällskritiska intellektuella), Space AK (ett "free space" i Osaka) och Nojiren (en Tokyo-baserad organisation för hemlösa rättigheter) (intervju med Karatani 2005-06-09 och Space AK's grundare Kuga Masahiro 2007-07-05).

14 "S" (intervju 2007-07-10) beskriver hur diskussionerna vid flera tillfällen hejdades när de hotade att leda till ett ifrågasättande av NAM's principer.

15 Förutom svårigheterna med Q led NAM av problem som ett litet medlemsantal, en tendens till byråkratisering och fraktionsbildning. Ytterligare problem uppstod genom Japans stöd till USA's invasioner av Afghanistan och Irak, då många av medlemmarna förespråkade just den typ av offentliga protestaktiviteter som NAM tycktes ha vänt ryggen till (Karatani 2005-06-09 och 2005-06-23, "S" 2007-07-10 och "H" 2005-08-22. Se även Karatani 2009).

De två systerorganisationerna New Start och New Start Kansai

Den rörelse jag nu ska vända mig bärs upp av ett nätverk centrerat kring två systerorganisationer – New Start i Chiba utanför Tokyo och New Start Kansai i Tonda utanför Osaka (grundade 1993 resp. 1998). Båda har som främsta mål att ge stöd och hjälp åt så kallade NEET (Not in Employment, Education, or Training) och *hikikomori*, d.v.s. relativt unga människor som dragit sig tillbaka från deltagande i arbetsmarknaden eller socialt umgänge som sådant. Jämfört med andra stödorganisationer utmärker de sig genom att betona att problemen inte kan lösas enbart inom familjen, utan att det handlar om att skapa nya sociala band och en vänkrets utanför familjen. De utmärker sig också genom att knyta stödarbetet till en tydlig vision om ett alternativt samhälle. Kärnan i visionen är ett samhälle där kraven på effektivitet, vinst, och tillväxt minskat. Ett sådant samhälle skulle vara ”kommunistiskt” i bemärkelsen att var och en arbetar efter förmåga och får del av resurserna efter behov, och det ligger nära det ”slow”-ideal som förespråkas av Tsuji Shin’ichi (Futagami 2005, Tsuji 2001). Avsikten med stödet till de subalternerna är med andra ord inte att återanpassa utslagna människor till det rådande samhället, utan att verka för ett bättre samhälle där utslagningsmekanismerna trätt ur kraft.¹⁶

Ingen av de två organisationerna engagerar sig i öppna konfrontationer.¹⁷ I New Starts fall kan man tvärtom iaktta ett nära samarbete med lokala myndigheter. Däremot engagerar sig båda organisationerna kraftigt i uppbyggnaden och utvidgningen av alternativa rum. New Start har förutom sina omfattande anläggningar i Chiba med myndigheternas hjälp etablerat ett flertal ”blandade välfärdsbyar”, där tanken är att socialt tillbakadragna ungdomar, äldre och handikappade ska ägna sig åt ömsesidig hjälp samtidigt som ungdomarna ges arbetserfarenhet i exempelvis bagerier och jordbruk och tillfälle att tjäna egna pengar.¹⁸

New Start Kansai har valt en delvis annan väg. Organisationen är mer småskalig och den är negativ till samarbete med myndigheter.¹⁹ Istället har den målmedvetet valt att satsa på att bygga ut ett komplext nätverk av nära relaterade organisationer, som den i många fall själv grundat. NPO²⁰ Slow Work, som grundades 2002 (under namnet NS Workers, där ”NS” står för New Start), arbetar i nära symbios med New Start Kansai. Medan den senare organisationen inriktar sig på stödaktiviteter propa-

16 Se Futagami (2005) och Nakajima (2007) för presentationer av rörelsens program.

17 Däremot finns exempel på att *hikikomori* i dessa organisationer blivit aktivister på individuell basis (Ueyama 2001, intervju med ”K”, stödarbetare i New Start, 2007-08-07).

18 Dessa projekt presenteras i Futagami (2005), Asano & Futagami (2006) och Sawaji (2007).

19 Intervjuer med New Start Kansais ordförande Nakajima Akira (2007-07-18) och ”E”, medlem i Workers Collective Support Center (2007-07-06). Ytterligare en skillnad är att New Start Kansai avvisar New Starts positiva attityd till religion, som märks i dess bruk av pilgrimsturer som led i behandlingen av *hikikomori*.

20 För NPO, se förkortningsordlistan i slutet av artikeln.

gerar den förra genom evenemang och publikationer för ett ”alternativt sätt att arbeta”. År 2002 etablerades också Workers Collective Support Center för att understödja att det bildades arbetarkooperativ bland såväl personal som de ungdomar som gavs arbetserfarenhet i nätverkets kaféer och butiker. Via denna organisation kom New Start Kansai att delta i grundandet av två nätverk för alternativa valutor i västra Japan, Kyoto LETS (2001) och Osaka LETS (2002). Tanken var att deltagandet i sådana ekonomiska system skulle hjälpa *hikikomori* att finna vägen tillbaka till social samvaro (Ueyama 2000). I det nätverk som New Start Kansai skapat spelar även ”alternativa kaféer” en framträdande roll. Mest känt är det år 2005 av NPO Slow Work etablerade Café Commons, ett ekologiskt inriktat kafé som också fungerar som samlingsplats för många av nätverkets aktiviteter.²¹

Bland de tre uppgifterna för alternativa rum lägger New Start och New Start Kansai tyngdvikten vid stödet till subalternerna grupper och även vid uppbyggnaden av arenor för ett alternativt liv. För båda organisationerna är dessa två uppgifter nära sammanlänkade. Båda försöker aktivt underlätta subalternerna grupperas empowerment genom att låta dem vistas i nätverket, genom att tillhandahålla platser att vara på, äta eller sova och möta andra i samma situation och genom att göra det möjligt för dem att engagera sig i frivilligarbete och kreativa aktiviteter, att delta i alternativa ekonomier och att möta utomstående och främlingar i exempelvis kaféer. Hos båda organisationerna finns en förhoppning att nätverket ska underlätta en flexibel växling mellan olika grader av engagemang, i takt med att de ungdomar man försöker stödja återhämtar krafter och självförtroende.

Att stödarbetet förenas med en politisk vision om ett alternativt ”sätt att arbeta” gör att man särskilt i New Start Kansai finner en tydlig uppdelning mellan aktivister och subalternerna. Visionen bärs till stor del upp av de förra. De uppger dock själva att de ungdomar som mottar deras stödåtgärder bara i begränsad omfattning är mottagliga för deras samhällsanalys. I takt med att ungdomarna återhämtar sig blir de visserligen alltmer kapabla att vända blicken mot sin egen situation och verbalisera den, men denna förmåga gör dem inte nödvändigtvis själva till aktivister. Istället innebär återhämtning oftare att de börjar söka arbete eller studera, dvs att de återvänder till samhället i dess rådande skick.²² Det finns med andra ord ett ”glapp” mellan rörelsens vision om ett alternativt samhälle och dess mer direkta mål att bidra till de subalternas återhämtning.

21 Sådana aktiviteter är t.ex New Start Kansais ”grytfester” eller LETS Osakas månatliga marknader. År 2006 etablerades ytterligare ett kafé, Utataneya, och en butik, Kameyan, där f.d. *hikikomori* arbetar. Genom sina medlemmar har New Start också nära band till ”alternativa” kaféer i Osaka som Amanto och Open Café Taiyô 2.

22 Glappet mellan äldre vänsteraktivister och *hikikomori*-ungdomar tas upp i Ueyama (2001) och i flera intervjuer med aktivister (”E” 2007-07-06 och ”K” 2007-08-07).

Prekariatsrörelsen

Med början år 2004 har man varje år kring första maj på Tokyos och andra storstäders gator kunnat se en ny slags förstamajdemonstrationer.²³ Det handlar om gatufester, färgglada tillställningar med dansande demonstranter som i långsam takt följer en truck som på hög volym pumpar ut musik över gatorna. Demonstranterna är till stor del unga kvinnor och män utan fast anställning – s.k. *freeters*²⁴ – även om man på senare år kunnat se en allt större variation bland deltagarna. Numera kan man också finna ett märkbart inslag av äldre daglönare, hemlösa och NEET (Not in Employment, Education, or Training).²⁵ Demonstranterna kallar sig ”prekariatet”, en term med vilken man försöker fånga hela den stora grupp arbetare med osäkra anställningsförhållanden som vuxit fram i takt med den avreglering av arbetsmarknaden som tagit fart i Japan sedan mitten av 1990-talet.²⁶

Prekariatsrörelsen tar sin utgångspunkt i denna grupps utsatta belägenhet.²⁷ Dess protester riktar sig inte bara mot avregleringen, utan också mot tendensen att lägga skulden för ungdomars osäkra försörjning på deras lättja eller ovilja att leva ett konventionellt liv. Gentemot detta framhåller många aktivister att ”freeteren” idag oftast inte är ”freeter” av eget val. Även det ökande antalet NEET, *bikikomori* och unga hemlösa är ett problem med sociala orsaker: samtidigt som fasta anställningar blivit allt svårare att få, har stressen på arbetsplatsen ökat och arbetsvillkoren försämrats för dem som har arbete. Då är det inte konstigt, påpekar man, att många ungdomar helt enkelt väljer att dra sig ur arbetsmarknaden. Rörelsen förespråkar ingen återgång till fasta anställningar, men däremot vill man att flexibiliteten på arbetsmarknaden ska kunna förenas med social trygghet. ”Har vi bara ett tryggt liv kan vi vara utan trygga anställningar”, som en av dess deltagare säger (intervju med ”N”, 2007-07-31).

23 Inspiration till dessa demonstrationer kommer dels från brittiska Reclaim the Streets, dels från inhemska grupper som ”Aki no arashi” som i slutet av 1980-talet började använda livekonserter i sina gatuprotester.

24 För termen ”freeter”, se ordlistan i slutet av artikeln.

25 Deltagarantal i Majdagen för frihet och överlevnad ökade enligt arrangörerna från ett tiotal år 2004 till ca 1000 år 2008 (PAFF:s hemsida: <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/>; 2008-06-01). Uppgifter om sammansättning av demonstranter finns likaledes på hemsidan och bekräftas i intervjuer (”S” 2007-07-10, ”K” 2007-08-07).

26 Termen ”prekariat” (efter prekär och proletariat) uppstod som anonym graffiti i Italien och populariserades genom Euro-Mayday. Den omfattar alla med otrygga anställnings- och försörjningsförhållanden, ”chain-workers” såväl som ”brain-workers”, och skär därför över traditionella klassgränser (Foti 2004). Den introducerades i Japan 2005 genom NPO Remo i Osaka (Sakurada 2006) och vann spridning genom författaren Amamiya Karin (2007) och Allmänna Freeter-förbundet.

27 Japans ekonomiska problem under 1990-talet drabbade ungdomar hårt och andelen free-eters i arbetskraften ökade kraftigt. Från 1990, då regeringen började föra statistik, skedde en fördubbling på tio år. Tillsammans med andra irreguljära arbetare (daglönare, deltidsarbetande hemmafruar och arbetare i bemanningsföretag) utgör de nu en dryg tredjedel av alla anställda. Runt år 2000 steg arbetslösheten för män yngre än 25 år till 10 procent och blev därmed dubbelt så hög som för befolkningen som helhet (Honda & Hirayuki 2007).

I prekariatsrörelsen ingår en rad organisationer, men en central roll spelas av den Tokyo-baserade fackföreningen Allmänna Freeter-förbundet (Furitâ zenpan rôdô kumiai, grundad 2004) och det nätverk ur vilket denna uppstod, PAFF (Part-timer, Arbeiter, Freeter & Foreign worker).²⁸ Fackföreningen, som är välkänd som arrangör av Majdagen för frihet och överlevnad, riktar sig trots sitt namn inte bara till "freeters".²⁹ Individuella medlemmar välkomnas, oavsett om de är reguljära eller irreguljära arbetare eller arbetslösa. Fackföreningens ursprung ligger i idén – som först formulerades av en av dess grundare, poeten Asato Ken – om en fackförening för hela det "lägre stratimet" av allt från hemlösa och daglönare till freeters och arbetslösa.³⁰ Denna idé genomsyrar än idag fackföreningen och har kommit att präglade det breda begreppet "prekariat", som innefattar alla människor tvungna att leva under osäkra levnadsomständigheter (inklusive NEET, *hikikomori*, arbetslösa, hemlösa, fysiskt och mentalt handikappade, småskaliga egna företagare och frilansare).

Även om rörelsen gjort sig känd för aktiviteter inriktade på konfrontation påpekas det ofta att dess protester skiljer sig från vad man såg i 1960- och 70-talets radikala studentgrupper. I jämförelse med dem har det skett en tydlig uppmjukning av protesten, bort från stelhet, dogmatism och hierarkisk organisation mot en lösare, nätverksliknande form som ger utrymme för heterogenitet i uppfattningarna (Môri 2005a). Betecknande för den positiva synen på mångfald är den megafon som skickas runt bland demonstrationsdeltagare, där var och en får tillfälle att skrika ut vilka egna krav som faller henne eller honom i smaken.

Förutom genom gatudemonstrationer verkar prekariatsrörelsen för förändringar genom förhandlingar med arbetsgivare, upplysningsarbete kring arbetares rättigheter och opinionsbildning genom massmedierna. Rörelsens framgång märks i ett ökande deltagarantal i demonstrationerna, i den snabba tillväxten av fackföreningar och NPO's (Non-Profit Organizations) inriktade på den nya flexibla arbetskraftens problem, i upprättandet 2007 av ett landstäckande nätverk av organisationer som möjliggjort samordnade aktioner i större skala än tidigare och i det genomslag i offentligheten som rörelsen med hjälp av massmedierna lyckats få för sin tolkning av verkligheten.³¹ Man ser även ett tydligt gensvar från etablissemangen: oppositionspolitiker har

28 För presentationer av PAFF och Allmänna Freeter-förbundet, se Amamiya (2007), Asato & Takahashi (2005) och Asato (2004). Se även PAFF:s och Allmänna Freeter-förbundets hemsida: <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/>. I rörelsen ingår även en rad andra kända organisationer som NPO Posse, Gaten-kei rentai, Moyai, och ett stort antal fackföreningar.

29 En styrelsemedlem i fackföreningen ("K", intervjuad 2007-08-07) uppgav att användningen av ordet "freeter" i fackföreningens namn var ett retoriskt grepp avsett att få människor att inse att freeters också kunde organiseras fackligt.

30 Mail-intervju med Asato (2008-02-24).

31 De problem rörelsen pekar på har tagits upp i ett stort antal böcker och artiklar av journalister och akademiker: Amamiya (2007), Asahi Shimbun "Rosuto jenerêsyon" reporter team (2007), NHK Supesharu "Wâkingu pua" reporter team (2007) m.fl. En rikstäckande organisation är "Anti-fattigdomskampanjen" (<http://www.k5.dion.ne.jp/~hinky/aboutus.html>), som varje år i Tokyo arrangerar den s.k. Anti-fattigdomsfestivalen (Hanhinkon fesuta).

börjat delta i demonstrationerna, domstolar har i flera fall utdömt böter eller näringsförbud till företag, och sedan 2007 har regeringen börjat utlova reformer för att stävja missförhållanden orsakade av avregleringen av arbetsmarknaden.

Prekariatsrörelsen har även delvis lyckats främja subalternas grupper deltagande i offentligheten. Såväl NEET och *hikikomori* som hemlösa och handikappade deltar i demonstrationerna och använder dessa för att protestera mot den diskriminering som de utsätts för.³² Även "platser" spelar en viktig roll. Bruket av platser för gemensamma träffar uppges ha spelat en viktig roll i att stärka självkänslan hos isolerade subalternier (Nakamura 2006). I detta avseende för PAFF vidare arvet från organisationen Dameren (De odugligas förbund, grundat 1992), som spelade en banbrytande roll i utvecklandet av alternativa platser där aktivister och olika subalternas grupper kunde umgås, och vars "free space" – känt under namnet Akane (Krappröd) – under en tid användes som kontor av Allmänna Freeter-förbundet.³³ Detta arv märks också i PAFF's nära band idag med ett antal grupper i prekariatsrörelsen som grundats av Matsumoto Hajime och som är baserade i en galleria i Kôenji i östra Tokyo – alla med fantasifulla namn som Amatörrevolten (Shrirôto no ran), Det stora fattiglappsupproret (Bimbôjin daihanran) eller Kôenjis fackförening för NEET (Kôenji nîto kumiai). I dessa grupper spelar den fysiska platsen en stor roll inte bara genom lokalanknytningen till Kôenji, utan också genom att de genomgående använder gatan som scen för humoristiska och stundtals vilda upptåg som leder tankarna till konstnärliga händelser.³⁴

Särskilt den sista aspekten – gatan som plats – förtjänar att lyftas fram som utmärkande för många av de demonstrationer och gatufester som prekariatsrörelsen anordnar. Kan man tänka sig att själva gatan vid sådana tillfällen blir ett alternativt rum? Det skulle innebära att det finns former för offentlig konfrontation i vilka rummets abstraktion, "leken" i rummen, inte upphävs. Istället förs lekformen ut på gatan och själva konfrontationen antar lekens karaktär.

32 Såväl *hikikomori* som hemlösa deltar i Majdagen för frihet och överlevnad och framträdande medlemmar i Allmänna Freeter-förbundet har erfarenhet av att vara *hikikomori* (intervju "K" 2007-08-07). Särskilt Freeter Union Fukuoka (FUF) har vinnlagt sig om att mobilisera NEET och *hikikomori* och medverkat i att arrangera den första NEET-demonstrationen i Japan, som hölls i Kumamoto 2008 (Umano 2008; se även hemsidan: <http://fufukuoka.web.fc2.com/>).

33 Bland såväl Asato som andra medlemmar är det vanligt att se på Dameren som föregångare – och själva ordet "dame" (oduglig, värdelös) som en tidig, inhemsk version av det inlånade ordet "prekariat" (Settsu 2006; mail-intervju med Asato 2008-02-24). Kontinuiteten märks också i att en av Damerens grundare, Pepe Hasegawa, idag är medlem i Allmänna Freeter-förbundet. Många socialt tillbakadragna och mentalsjuka drogs till Dameren, ofta lockade av termen "dame" i vilken de kände igen sig (Kaminaga 1999, Kyûkyoku (2006).

34 Upptågen inkluderar grytparty på trottoarerna utanför den fashionabla Roppongi Hills-skyskrapan, "överhoppade demonstrationer" där polisen lockas ut för att bevaka icke-existerande evenemang, och Matsumotos valkampanjtal (under en kandidatur i ett lokalval) som regelbundet förvandlades till gatudiskon. För beskrivningar av dessa evenemang, se t.ex. Amamiya (2007) eller Matsumoto (2008).

Till skillnad från NAM, New Start och New Start Kansai har grupperna i prekariatsrörelsen framför allt betonat konfrontation, men de har även vinnlagt sig om deltagandet av subalternerna grupper och skapandet av alternativa rum. Bland de tre rörelser jag tagit upp är det alltså framför allt där som en förening av de alternativa rummens tre uppgifter skymtar fram. Det vore naturligtvis intressant att veta vad det är som gör att prekariatsrörelsen åtminstone ansatsvis lyckas med detta. Innan jag kan spekulera kring detta behöver jag emellertid utreda två frågor som denna rörelse väcker. Den första frågan har att göra med lekens roll för denna rörelse, och den andra med hur den löst problemet med motsättningen mellan abstraktion och konkretion.

Lekens betydelse för sociala rörelser

Leken har jag hittills enbart tagit upp i samband med abstrakta interaktionsformer, som den sällskaplighet Simmel iakttar i salongernas umgängesliv. Tanken att lekformen förutsätter en abstraktion från sociala realiteter ligger i linje med en vanlig definition av leken, nämligen som en aktivitet som står i motsättning till vad deltagarna upplever som ”verkligheten”. Denna definition måste dock ifrågasättas. Ifall vi godtar den blir det nämligen svårt eller omöjligt att förstå hur prekariatsrörelsen lyckats föra ut lekformen på gatan. Om leken bara kan utvecklas i avskildhet från den sociala verkligheten, hur kan det då komma sig att den inte bara överlever, utan rentav tycks trivas i konfrontationen med denna verklighet?

Denna fråga hänger i sin tur samman med följande: handlar det i denna lekfulla konfrontation i prekariatsrörelsens gatufester om abstrakt eller konkret interaktion? När demonstrationsdeltagare kritiserar nyliberala avregleringar eller missförhållanden på arbetsplatser samtidigt som de utropar sig till ”oduglingar” eller tar sig nya namn som ”prekariatet”, då har detta uppenbart inget att göra med någon abstrakt interaktion eller något inom-parentessättande av givna sociala kategorier – men inte heller kan det beskrivas som en konkret interaktion i vilken deltagare återinbäddas i dessa kategorier.

Här vill jag påminna om att konkretion och abstraktion definierats i termer av uppmärksammandet eller bortseendet från aspekter av *given* social verklighet. En möjlighet att relativera motsättningen mellan dem uppenbarar sig därför om denna givna verklighet förlorar sitt sken av fasthet. Detta är just vad som sker när historien infinner sig. I en föränderlig verklighet blir varje uttalande om verkligheten lätt tve tydigt. Det är i detta ljus man bör förstå Rancières påstående att politiken handlar om ”olämpliga” namn, om *misnomers* (Rancièr 2005:72f). När subalternerna synliggör sig i offentligheten sker det ofta genom att de förkastar sina givna identiteter till förmån för nya kategorier som ändrar fältet. Det är denna process som Rancièr kallar ”subjektivation” och ställer i motsats till ”identifikation”, avgränsningen av gruppen till en given entydig kategori. Ett exempel på sådan subjektivation är just när demonstranter kallar sig ”prekariat”, ”oduglingar”, eller ”fattiglappar” – alltsammans etiketter som tycks balansera mellan det seriösa och det lekfulla.³⁵ Som Rancièr menar vi-

35 Ett i Sverige välbekant exempel på subjektivation skulle kunna vara queer-begreppet.

lar något paradoxalt över dessa namn, som trots att de står för avgränsade kategorier samtidigt tycks sakna naturlig gräns och – i enlighet med principen att alla i polemiskt syfte tar på sig de föraktades eller marginaliserades namn – kunna inkludera vem som helst.

Det Rancièrre kallar politiken, subalternernas synliggörande av sig själva i offentligheten, skapar på så vis möjligheten att kringgå motsättningen mellan abstraktion och konkretion. Jag har påpekat att vissa former av abstrakt interaktion kan underlätta svaga gruppers empowerment genom att erbjuda dem en fristad undan "samhällets dom", men till det kan nu tilläggas att en sådan fristad också erbjuds överallt där känslan infinner sig att denna samhällsdoms dagar själva är räknade. Detta skapar nya förutsättningar för subalterners samhällsdeltagande. I själva verket är motsatsparet mellan abstraktion och konkretion inte symmetriskt, för medan det som abstraktionen "sätter inom parentes" är aspekter av en given verklighet, är den verklighet som rörelserna möter samtidigt en verklighet de försöker förändra. Den sociala verklighet som uppenbarar sig för rörelserna inte är densamma som den de en gång drog sig undan. Även om de subalternerna på nytt skärskådar sin situation i samhället är det nu inte för att identifiera sig med sina roller, utan för att ifrågasätta dem.

Frågan om varför leken är möjlig i konfrontationen med samhället går nu att besvara. Återvändandet till samhället, när det sker i avsikt att förändra det, kan skapa interaktionsformer som är lika "lätta" och lekfulla som de som kan uppstå genom abstraktion. I skildringar av revolter och uppror talas ofta om befrielsen från vardagslivets allvar, om en känsla av lätthet som påminner om den lekfulla interaktionen i salonger, kaféer eller pubar. "Det var en festival utan början eller ände", skriver Bakunin om februarirevolutionen 1848 (cit. i Woodcock 1962:126). För situationisterna, idégivare åt majrevolten 1968, bestod upprorets erfarenhet i känslan av "alltings återinträde i leken" (Vaneigem 2001: 264).

En slutsats kan nu dras angående vad lek är. Leken är inte verklighetens motsats, som så ofta hävdas, utan maktlöshetens motsats. Leken uppstår när känslan av maktlöshet övervinns. I salonger och kaféer kan detta ske genom att maktlösheten gentemot det kringliggande samhället sätts inom parentes. Simmels beskrivning av sällskapligheten ligger i linje med hur leken definierats hos en rad tänkare: som en separat aktivitetssfär i vilken man inte längre är underkastad verklighetens tvång. Huizinga ser sålunda leken som ett frivilligt "utträde ur det 'verkliga' livet" (1955:7f). För Caillois är leken "en tillflyktsort i vilken man är herre över sitt öde" som möjliggörs av att den är "avskild från verkligheten" (2001a:158f). Även hos Rancièrre definieras den som en aktivitet "som inte gör anspråk på att ha någon verklig makt över ting eller människor" (2005:102). För dessa tänkare är lekens separata sfär närmast per definition bräcklig och faller lätt sönder vid kontakten med världen utanför. Men om leken bara kan uppstå genom att lyftas ut ur denna värld, hur är det då möjligt att hela denna värld själv kan "återinträda i leken", som situationisterna skriver? För att förstå detta måste vi acceptera att leken inte nödvändigtvis står i motsättning till vad vi uppfattar som verklighet. Vad som ger upphov till leken är inte nödvändigtvis distansen till verklighetens tvång, utan snarare att känslan av tvång som sådant släpper sitt grepp. Det karaktä-

ristiska för leken är med andra ord inte att människor skapar en låtsasvärld, utan att de förmår handla lustfyllt i den sociala värld de för tillfället orienterar sig mot, något som i sin tur förutsätter att denna värld "responderar", att de förmår påverka den. En ledtråd till hur det vidare samhället kan förvandlas till en lekfull arena ges av Asplund (1987), som just pekar ut responsiviteten som källan till den känsla av "fun" som utmärker leken. När han skriver att i leken bestämmer deltagarnas responser över världen istället för tvärtom kan detta vid första anblicken likna Simmels beskrivning av sällskapligheten som en interaktion för dess egen skull, men i själva verket öppnar Asplund upp för ett annat sätt att begripa leken. Att definiera lek som responsivitet gör det nämligen möjligt att påstå att leken mycket väl kan existera även i det vidare samhället utanför salongerna, förutsatt att detta samhälle inte är responslöst.

Som synes har jag här nått fram till en uppfattning om leken som ett lustfyllt och ömsesidigt responderande i förhållande till omgivningen. Vad leken är skild från är inte "verkligheten", utan ensidigt tvång från omgivningen.³⁶ Det centrala i denna vida definition är just att leken alltid motverkar känslan av maktlöshet gentemot de ting leken inbegriper. En sådan vid definition hjälper oss se hur leken kan bidra till grupperns empowerment. För att en sådan ska ske räcker det inte att de alternativa rummen själva öppnar upp för lekfulla former av interaktion. Det krävs också att kanaler öppnas som tillåter ett lekfullt förhållningssätt att spridas ut från dessa rum ut i det vidare samhället och gör att leken inte längre behöver ses som en separat sfär isolerad från "verkligheten". Åtminstone tendentiellt är det detta vi ser i prekariatsrörelsen. Till skillnad från hos NAM eller New Start erbjuder denna rörelse en möjlighet åt subalternerna grupper att uppleva att de inte ensidigt är utsatta för samhällets övermakt, utan att de också ibland kan "ge igen" genom att i sin tur agera tillbaka på detta samhälle.³⁷

Leken spelar en viktig och kanske rentav avgörande roll för de alternativa rummens förmåga att bidra till subalternernas empowerment. Jag har försökt visa att den lekfulla interaktionen i olika abstrakta arenor kan underlätta för de första stegen av subalternernas återhämtning till ett socialt liv. Att uppmärksamma betydelsen av sådana alternativa rum gör det lättare att se att den offentliga protesten inte är de sociala rörelsernas enda eller nödvändigtvis ens huvudsakliga aktivitet.³⁸ Rörelsens abstrakta

36 Det innebär att jag förkastar många existerande definitioner som alltför snäva. Som Huizinga påpekar är leken inte något som står i motsättning till det "seriösa", men man kan också gå längre än Huizinga och tala om lekar som saknar klar avgränsning i tid och rum eller som inte skapar ordning (Huizinga 1955:5-10). På samma sätt kan man gå längre än Caillois och tala om lekar som inte bygger på att man låtsas, som inte är improduktiva och som inte är regelstyrda (Caillois 2001b:9f). Det är enligt min mening inte svårt att bland barn och vuxna finna lekar som rör sig i ett oklart gränsland till produktion eller som ger mer utrymme för improvisation och fantasi än regler.

37 Som Umamo (2008) påpekar är det ofta just viljan att vara utagerande på gatufester som lockar *hikikomori* och NEET till prekariatsrörelsen.

38 Konflikten med andra sociala aktörer betonas enligt min mening alltför starkt i en rad definitioner, även hos forskare som också uppmärksammar rörelsernas från offentligheten tillbakadragna aktiviteter (t.ex McAdam et al 2001:5, Melucci 1991:45, della Porta & Diani 1999:14-16).

och ofta lekfulla former upprättas just bland annat för att hjälpa svaga grupper att ta steget tillbaka till en social värld. Men för att de alternativa rummen ska kunna bidra till empowerment krävs att leken i sin tur underlättar framväxten av en vilja hos de subalternerna att agera tillbaka gentemot det kringliggande samhället. Som exempelvis i prekariatsrörelsens gatufester är leken något som kan sprida sig till samhället utanför de alternativa rummen när människor väl tror sig kapabla att förändra eller påverka det. På så vis kan leken underlätta för de alternativa rummen att växla mellan sina olika uppgifter och lotsa människor mot en återhämtning som gör dem redo att se samhället som historia.

Lista på förkortningar och japanska termer som används i texten:

- Freeter Ordet "freeter" (*furîtâ*) är bildad efter engelskans "free" och tyskans "Arbeiter" och dyker upp första gången 1987. Under 1990-talet har termen ändrat mening i det allmänna språkbruket: från att beteckna en självständig och kanske bortskämd ung person som värderar fritid mer än pengar kom begreppet alltmer att beteckna flexibel och billig arbetskraft i den nyliberala ekonomin, det vill säga utsatta och sårbara arbetare utan de förmåner som heltidsanställda har (Genda 2005a, Kosugi 2005).
- LETS Local Economic Trading System: en form av alternativ valuta som lanserades av kanadensaren Michael Linton 1982. Det är ett utbytessystem i vilket transaktioner registreras i individuella konton och där "valutan" skapas fritt av köparen när bytet görs. Priset dras från hans eller hennes konto och eventuella underskott representerar köparens skuld till LETS-samfundet som sådant.
- NEET / *hikikomori* / *futôkô* – Termen NEET (Not in Employment, Education, or Training) importerades till Japan från Storbritannien 2004 och används om relativt unga människor (15–34 år) som under en längre tid drar sig tillbaka från arbetsmarknaden och slutar söka jobb. *Hikikomori* (socialt tillbakadragna) är människor i samma ålderskategori som även drar sig tillbaka från relationer med andra människor och som trots att de är fysiskt och psykiskt friska upplever sig sakna förmågan att återvända. Kategorierna överlappar varandra delvis, men inte helt: det finns således NEET som till skillnad från *hikikomori* har ett välfungerande socialt liv, och omvänt finns det *hikikomori* som inte räknas som NEET (exempelvis för att de formellt är studenter). I Japan med en befolkning på 127 miljoner beräknas antalet NEET ligga mellan ca 650 000 och 850 000, beroende på definition (se Kosugi 2005, Genda 2005b). Antalet *hikikomori* är svåruppskattat och uppskattningar pendlar mellan 400 000 och runt en miljon (se Saitô 2005, Shiokura 2002). *Futôkô* står för barn och ungdomar som dragit sig ur skolan.
- NPO Non-Profit Organization: en i Japan vanlig term som fick juridisk status genom den s.k. NPO-lagen 1998.

PAFF Part-timer, Arbeiter, Freeter & Foreign worker: nätverket ur vilket Allmänna Freeter-förbundet (Furitâ zenpan rôdô kumiai) föddes 2004.

Referenser

- Amamiya, K. (2007) *Ikisasero! Nanminka suru wakamonotachi* (Låt oss leva! Unga människors flyktingtillvaro. Tokyo: Ôta shuppan.
- Amino, Y. (1996) *Muen-Kugai-Raku: Nihon chûsei no jiyû to heiwa* (Muen, Kugai, Raku: Frihet och fred i medeltida Japan). Tokyo: Heibonsha.
- Asahi Shimbun "Rosuto jenerêsyon" reporter team (red) (2007) *Rosuto jenerêshon – samayou 2000 man nin* (Den förlorade generationen: 20 miljoner vilsna). Tokyo: Asahi Shimbunsha.
- Asano, S. & Futagami, N. (2006) "The 'Integrated Community': Toward the Transformation of the Hikikomori Archipelago Japan", *Japan Focus*, oktober, <http://japanfocus.org/products/topdf/2239> (2006-10-11).
- Asato, K. (2004) "Kessei shushisho" (Grundläggningsdeklaration), <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/> (2007-06-01).
- Asato, K. & Takahashi, R. (2005) "Furitâ zenpan rôdô kumiai ni tsuite no arekore to shi" (Ditt och datt samt en dikt om Allmänna Freeter-förbundet), *Gendai shisô* 33(1):96–101.
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Benjamin, W. (1985) *The Origin of German Tragic Drama* (öv. J. Osborne). London: Verso.
- Benjamin, W. (1997) *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism* (öv. H. Zohn). London: Verso.
- Benjamin, W. (1999) *The Arcades Project* (öv. H. Eiland & K. McLaughlin). Cambridge, Mass. & London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Benjamin, W. & Lacis, A. (1972) "Neapel", 307–136, i Tiedemann R. & Schweppenhäuser H. (red) *Gesammelte Schriften* VII.I. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Boström, M. (2001) *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv.
- Caillois, R. (2001a) *Man and the Sacred* (öv. M. Barash). Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Caillois, R. (2001b) *Man, Play and Games* (öv. M. Barash). Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Cassegård, C. (2002) *Shock and Naturalization: An Inquiry into the Perception of Modernity*. Lund: Lunds universitet.
- Cassegård, C. (2007) "Exteriority and Transcritique: Karatani Kôjin and the Impact of the 90's", *Japanese Studies* 27(1):1–18.
- Cassegård, C. (2008) "From Withdrawal to Resistance: The Rhetoric of Exit from Yoshimoto Takaaki to Karatani Kojin", *Japan Focus*, mars, <http://japanfocus.org/products/details/2684> (2008-03-30).
- Caygill, H. (1998) *Walter Benjamin: The Colour of Experience*. London: Routledge.

- della Porta, D. & M. Diani (1999) *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Eyerman, R. & A. Jamison (1991) *Social Movements: A Cognitive Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Foti, A. (2004) "Precarious Lexicon", *Greenpepper Magazine* (special issue: Precarity) 2:18–20.
- Frazer, N. (1992) "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", 109–42, i Calhoun, C. (red) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Futagami, N. (2005) *Kibô no nito: Genba kara no messêji* (Hoppets NEET: ett budskap från platsen för stödarbetet). Tokyo: Tôyô keizai shinô-sha.
- Genda, Y. (2005a) *A Nagging Sense of Job Insecurity: The New Reality Facing Japanese Youth*. Tokyo: LTCB International Library Trust, International House of Japan.
- Genda, Y. (2005b) "The 'NEET' Problem in Japan", *Social Science Japan* 32(September):3–5.
- Genda, Y. & Maganuma, M. (2006) *NEET – Furita demo naku shitsugyôsha demo naku* (NEET – Varken freeters eller arbetslösa). Tokyo: Gentôsha.
- Goffman, E. (2000) *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik* (öv. S. Bergström). Stockholm: Prisma.
- Habermas, J. (1984) *Borgerlig offentlighet* (öv. J. Refzlaff). Lund: Arkiv.
- Haine, W. S. (1996) *The World of the Paris Café: Sociability among the French Working Class, 1789–1914*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Honda, Y. & H. Hirai (2007) "Wakamono ni miru genjitsu/Wakamono ga miru genjitsu" (Verkligheten som den framstår i och av ungdomar), 13–42, i Honda, Y. (red) *Wakamono no rôdô to seikatsu sekai* (Ungdomars arbete och livsvärld). Tokyo: Daigetsu shobô.
- Huizinga, J. (1955) *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*. Boston: The Beacon Press.
- Ikuta, T. (2007) "Furitâ – nito – hómuresu: Posuto kôgyôka Nihon shakai no wakamono rôdô kazoku jendâ" (Freeters – NEET – hemlösa: Arbete, familj och genus bland unga i det postindustriella japanska samhället), *Furitâzu furî* 01:202–281.
- Kaminaga, K. (1999) "Kokoro mondai to dameren" (Mentalsjukdomar och Dameren), 264–7, i *Dameren sengen!* (Damerens manifest). Tokyo: Sakuhinsha.
- Karatani, K. (2000) *NAM Genri* (NAM:s principer). Tokyo: Ôta shuppan.
- Karatani, K. (2003) *Transcritique: On Kant and Marx* (öv. S. Kohso). Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press.
- Karatani, K. (2005) "Kakumei to hanpuku: josetsu" (Revolution och repetition: en inledning), *AT* 0: 4–18.
- Karatani, K. (2009) *Seiji o kataru* (Tal om politik), Tokyo: Tosho shimbun.
- Karatani, K. & R. Murakami (2001) "Jidai heisa no toppakô" (Utbrytandet ur vår tids slutenhet), 63–118, i *NAM Seisei* (Bildandet av NAM). Tokyo: Ôta shuppan.
- Karatani, K. & H. Suga (2005) "Seitai to shite no kakumei" (Revolution som kroppslig behandling), 171–226, i Suga, H. (red) *Left Alone: Jizoku suru nyû refuto no "68*

- nen kakumei*” (Left alone: den överlevande nya vänsterns “68-revolution”). Tokyo: Akashi shoten.
- Kosugi, R. (2005a) “The Problems of Freeters and ‘NEETs’ under the Recovering Economy”, *Social Science Japan* 32 (September):6–7.
- Kosugi, R. (2005b) “Furitâ to wa dare ka” (Vem är freeteren), *Gendai shisô* 33(1):60–73.
- Kyûkyoku, K. (2006) “Sekai o shinkan sasenakatta mikkakan no yô ni” (Som tre dagar som inte skakade världen), *VOL* 1:167–170.
- Matumoto, H. (2008) *Binbônin daihanran – Ikinikui yo no naka to tanoshiku tatakau hôhô* (Det stora fattiglappsupproret – konsten att slåss mot en hård värld medan man har kul). Tokyo: Asupekuto.
- McAdam, D., S. Tarrow & C. Tilly (2001) *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McDonald, K. (2006) *Global Movements: Action and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Melucci, A. (1991) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Môri, Y. (2005a) “Culture = Politics: the emergence of new cultural forms of protest in the age of freeter”, *Inter-Asia Cultural Studies* 6(1):17–29.
- Môri, Y. (2005b) “Maruchichûdo no kôkyôsei” (Multitudens offentlighet), *Gendai shisô* 33(5):190–203.
- Môri, Y. (2009) *Sutorîto no shisô – Tenkanki to shite no 1990 nendai* (Gatans tänkande – 1990-talet som vändpunkt), Tokyo: NHK Bukkusû.
- Nakajima, A. (2007) *Chokugen kyokugen 2002–2006* (Raka ord, krokiga ord 2002–2006). Tonda: Magumagu.
- Nakamura, K. (2006) “Bochibochi o meguru are ya kore ya: Yunion Bochibochi no kessei o megutte” (Ditt och datt om Bochibochi: om bildandet av fackföreningen Bochibochi), *Impaction* 151:48–51.
- NHK Supesharu ”Wâkingu pua” reporter team (red) (2007) *Wâkingu pua: Nihon o mushibamu yamai* (Arbetande fattiga: en sjukdom som underminerar Japan). Tokyo: Popurasha.
- Rancière, J. (2005) *Texter om politik och estetik* (urval & öv. C. Kullberg m.fl.). Lund: Propexus.
- Ring, M. (2007) *Social Rörelse. Begreppsbildningen kring ett mångtydigt fenomen*. Lund: Lunds universitet.
- Saitô, T. (2005) *Maketa’ kyô no shinjatachi: nîto hikikomori shakairon* (De som tror att de förlorat: en social teori om NEET och socialt tillbakadragna). Tokyo: Chûo kôron shinsha.
- Sakurada, K. (2006) “Purekariâtô kyôbô nôto” (Sammansvärjningsanteckningar för prekariatet), *Impaction* 151:20–35.
- Sawaji, O. (2007) “Starting over”, *The Japan Journal* 1:6–10.
- Schmitz, E. (2007) *Systemskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*. Lund: Lunds universitet.
- Settsu, T. (2006) ”Purekariâtô ni tsuite” (Om “prekariatet”), <http://blog.goo.ne.jp/>

- harumi-s_2005/e/3a5c227572637222ce248d2849da85b6 (2007-01-11).
- Shimizu, N. (2007) "Me o sorasazu mitsumesugizu, tasukeau hito no tsunagari – Furitâ zenpan rôdô kumiai ni tsudou hitobito" (Utan att vika undan ögonen eller stirra, banden mellan människor som hjälper varandra – människorna som samlas i Allmänna Freeter-förbundet), *The Big Issue Japan* 67(mars):16–17.
- Shiokura, Y. (2002) *Hikikomoru wakamonotachi* (Ungdomar som drar sig tillbaka från samhället). Tokyo: Asahi bunko.
- Simmel, G. (1997) "The Sociology of Sociability", 120–129, i D. Frisby & M. Featherstone (red) *Simmel on Culture*. London: SAGE.
- Thörn, H. (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Tsuji, S. (2001) *Surô izu byûteifuru – Oosa to shite no bunka* (Långsamhet är vackert – Avkoppling som kultur). Tokyo: Heibonsha.
- Ueno, T. & G. Lovink (2004) "Urban Techno Tribes and the Japanese Recession:", 262–74, i G. Lovink (red) *Uncanny Networks: Dialogues with the Virtual Intelligence*. Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press.
- Ueyama, K. (2000) "Hikikomori wa kekkyoku wa rôdômondai da" (Tillbakadragandet från samhället är ett arbetsproblem), *Nyûsutâto tsûshin* 20 Nov, www.ns-kan-sai.org/nsk/ronso/ueyama-kazuki.htm (2005-06-13).
- Tsuji, S. (2001) *'Hikikomori' datta boku kara* (Från mig, en före detta socialt tillbakadragen). Tokyo: Kôdansha.
- Umano, H. (2008) "Binbô, zetsubô, osakimakkura – Nîto, hikikomori, menherâ ni totte no rôdô seizon undo" (Fattiga, desperata, utan framtid – arbetar- och överlevnadsrörelsen från NEET's, *hikikomoris* och mentalsjukas synvinkel), *PACE* 4:83–86.
- Vaneigem, R. (2001) *The Revolution of Everyday Life* (öv. D. N. Smith). London: Rebel Press.
- Wennerhag, M. (2008) *Global rörelse. Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar*. Stockholm: Atlas.
- Woodcock, G. (1964) *Anarkismen* (öv. A. Davidsson). Stockholm: Prisma.
- Yamazumi, K. (2001) "Kibô o tsumugu gakkô – nyûsukûru no kôsô ni tsuite" (Skolan som spinner hopp – om planerandet av den nya skolan", 225–64, i *NAM seisei* (Bildandet av NAM). Tokyo: Ôta shuppan.

Författarpresentation

Carl Cassegård är lektor vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, och forskar kring nutida japanska sociala rörelser.